

O povezanosti kršćanske vjere i politike*

Torbjörn Aronson

torbjornaronson@hotmail.com

Povijesno gledano, između kršćanske vjere i politike postoji povezanost. Kršćanska politička misao i kršćanska politička uključenost odigrali su važnu ulogu u nastanku europskoga političkog krajolika. Kršćanska je crkva uvijek bila u nekom obliku odnosa prema državnim vlastima, a kršćanska socijalna etika bila je plodno tlo za razvitak različitih političkih ideja.

Povijest Crkve je teološka disciplina kroz koju se proučava interakcija između Crkve, države i društva tijekom povijesti. Uvid u povijest Crkve pruža odmak i širu perspektivu na odnos Crkve prema državi i društvu, kao i na odnos različitih političkih stranaka prema Crkvi, te kršćanskoj teologiji i etici. Dva primjera švedskog istraživanja u području crkvene povijesti čine djela Urbana Claessona *Folkhemmet's kyrka. Harald Hallén och folkkyrkans genombrott* iz 2004. i Alfa Tergela *Teologi och dialog. Utmaningar och svar i teologin* iz 2006. godine.¹ U njima se, između ostaloga, obrađuju kršćanski mislioci te politička, društvena i ekonomska pitanja s konca 20. stoljeća.

Politika, država i civilno društvo

Što je politika? Postoji više definicija politike, no većina će se suglasiti da se politika odnosi na ideje, ponašanja i institucije javnog sektora (državā, općinā, međunarodnih organizacija).² Država je organizacija koja ima monopol na zakonitu primjenu sile unutar određenoga zadanog ozemlja, pa vlast

* »Kristen tro och politik – hur hänger det ihop egentligen?«, *Teologi och Ledarskap*, (04.2017), <http://teologiochledarskap.se/kristen-tro-och-politik-hur-hanger-det-ihop-egentligen>; uz dopuštenje autora sa švedskoga preveo Boris Havel; rad je doradena inačica članka: »Europas politiska landskap och kristet politisk engagemang. Hur hänger politik och kristen tro samman i vår världsdel i modern tid?«, *Keryx – En tidskrift för teologi och andligt liv*, 3 (2010) 32-42.

¹ Urban CLAESSON, *Folkhemmet's kyrka. Harald Hallén och folkkyrkans genombrott*, Uppsala, Uppsala universitet, 2004; Alf TERGEL, *Teologi och dialog. Utmaningar och svar i teologin*, Nora, Nya Doxa, 2006.

² Usp. Lennart LUNDQUIST, *Det vetenskapliga studiet av politik*, Lund, Studentlitteratur, 1993, 27 i slj.

nad državom pruža mogućnost da se, između ostaloga, utječe na društvene, ekonomske i vjerske organizacije unutar toga zemljopisnog područja.³ Stoga se politika ponajprije odnosi na državu i njezino djelovanje, uključujući političko odlučivanje na regionalnoj i općinskoj razini. Kroz zakone i pravila koji se donose u zakonodavnim i izvršnim tijelima države, te kroz poreze koje država ubire od građana i poduzeća, stvaraju se uvjeti za uređenje prilika u različitim područjima ljudskog života i djelatnosti. Država se sve vrijeme nalazi u interakciji s društvom, odnosno s civilnim društvom i ekonomskim organizacijama. Civilno se društvo sastoji od društvenih zajednica i skupina (poput obitelji, organizacija i udruga, društvenih pokreta, crkava i neovisnih vjerskih zajednica, kao i od većih neformalnih i neorganiziranih kategorija kakve su primjerice etničke skupine ili društveni staleži), te medija i kulturnih ustanova. Unutar ekonomskih organizacija nalazimo kapital, rad, proizvodnju te raspodjelu dobara i usluga. Ideje i postupanja kroz koje se vrši utjecaj na državu, a putem države na društvo, oblikuju se u interakciji između civilnog društva, države i ekonomije. Ideje i društveni pokreti u civilnom društvu postavljaju granice unutar kojih se u državi donose političke odluke, dok državni zakoni i porezi postavljaju granice za oblikovanje javnog mnijenja i organiziranje u civilno društvo. Ekonomski razvoj postavlja granice mogućnostima civilnog društva i državnih organizacija. U modernoj Europi poveznicu između civilnog društva i države čine političke stranke i interesne organizacije. One su, pak, često povezane sa širim društvenim pokretima u civilnom društvu.⁴ Građani, dakako, također mogu utjecati na državu kao pojedinci, i to kao glasači, političari i kreatori javnoga mnijenja, a sve na temelju građanskih prava koja uživaju.

Kada se promišlja o kršćanskoj vjeri i politici, promišlja se o čitavomu nizu odnosa. Riječ je o pravnom odnosu Crkve prema državnim vlastima, ali i o idejama čiji promicatelji kroz njih žele utjecati na odluke državnih tijela. Može se govoriti o angažmanu pojedinog kršćanina u društvenim pokretima i političkim strankama, ali i o odnosu političkih stranaka prema Crkvi i idejama utemeljenima na kršćanskoj socijalnoj etici.

Premda Isus nije stvorio nikakav politički program, njegova je Crkva uvijek bila u nekom obliku odnosa prema državnim vlastima, pa je stoga bila uključena i u političke procese i odluke. Crkva je katkad željela da se njezin odnos prema državi uredi zakonima, a katkad nije. Ponekad je država željela uređivati procese unutar Crkve i odlučivati nad Crkvom, a ponekad nije. Katkad je Crkva bila dijelom državnog aparata, a katkad je bila odijeljena od države ili čak u ilegali. Između Crkve i države postojali su napeti odnosi još od apostolskog vremena. No Crkva nikad nije mogla izbjeći zauzimanje stava o temama i pitanjima koja su političke prirode.

³ Usp. Percy ALLUM, *State and Society in Western Europe*, Oxford, Blackwell, 1995, 291-304.

⁴ Usp. *isto*, 1-21.

Četiri revolucije koje su oblikovale Europu

Četiri su velika prevrata oblikovala europski politički krajolik kakav poznamo danas. To su nacionalizam, industrijalizam, komunizam i postmoderna revolucija. Oni čine zajednički nazivnik za više europskih država, kao i temelj mnogim današnjim političkim strankama, interesnim organizacijama i društvenim pokretima. Političke ideje i ideologije koje prožimaju stranke, organizacije i pokrete, oblikovane su u tim velikim političkim i društvenim sukobima. U svakome od navedenih prevrata kršćanski su aktivisti (političari, crkvenjaci, teolozi i filozofi) osmišljavali političke ideje čija je polazišna točka bila kršćanska teologija i kršćanska socijalna etika.

Prvi veliki društveni prevrat došao je s *nacionalizmom*. Nacionalizam, koji podrazumijeva viziju nacionalne, sekularne i građanske republike, na pozornicu je u punoj snazi izišao s Francuskom revolucijom (1789.-1799.). Nacionalizam se potom proširio, nošen francuskom revolucionarnom vojskom, te je potaknuo gotovo stoljeće sukoba, ponajprije u katoličkom svijetu. U protestantskom su svijetu njegove posljedice bile manje. Bio je to politički sukob oko ideologije države. Pristaše revolucije željeli su razdvojiti Crkvu i državu, dokinuti monarhiju i duhovne povlastice, te stvoriti sekularnu građansku republiku izgrađenu na nacionalnoj pripadnosti. Među njihovim važnim političkim ciljevima bili su jednakost pred zakonom, postojanje ustava, te obrazovni sustav kroz koji se oblikuju građani nacionalne države. No, jedan od učinaka koji su polučile nove ideologije i prevrati što su ih pratili, bio je nasilan nasrtaj na kršćanstvo i Crkvu, te brojni kršćanski mučenici u Francuskoj toga doba. Vrlo se rano javila kršćanska ideološka obrana postojećeg društva, odnosno društva u kojem su Crkva i država povezani. Britanac Edmund Burke (1727.-1797.)⁵ i Francuz Joseph de Maistre (1753.-1821.) među najpoznatijim su i najutjecajnijim njezinim promicateljima. Burke je bio bitno više usredotočen na slobodu, te je branio protestantski britanski oblik vladavine s njegovim slobodama izražavanja i vjere. Burke je osjećao gađenje nad neprijateljstvom prema kršćanstvu među francuskim revolucionarima, te njihovim nasilništvom i naivnom vjerom da su u stanju stvoriti novo društvo bez ukorijenjenosti u povijesnim tradicijama. De Maistre je bio katolik i poglavito je želio obnoviti upravu koja je u Francuskoj postojala prije revolucije. On nije podržavao Burkeove slobodarske ideale, ali jest antipatije. Pred kraj života napisao je djelo *Du Pape* (Papa), u kojem je zagovarao misao da je obnovljeno papinstvo jedino što dugoročno može spriječiti rat u Europi. Burkeove i de Maistreove polazišne točke su:

- politička moć izvorno dolazi od Boga,
- čovjek je religiozno biće,

⁵ Usp. Conor Cruise O'BRIEN, *The Great Melody. A Thematic Biography of Edmund Burke*, London, Sinclair-Stevenson, 1992.

- Crkva u društvu ima pozitivnu ulogu, između ostaloga i kroz skrb za siromašne i bolesne,
- u povijesnim tradicijama društva treba tražiti smjernice kod promišljanja o promjenama i reformama, a promjene se trebaju provoditi postupno (gradualizam),
- nasilna preuzimanja vlasti uvijek će polučiti negativne posljedice za čitavo društvo.

Francuska i Napoleon napokon su poraženi 1815. Ključne smjernice za obnovu Europe koja je uslijedila došle su od ideja proturevolucionarnih mislilaca. Liberalizam i konzervativizam, kao sustavi političkih ideja, a potom i idejni temelji političkih stranaka, poniknuli su upravo iz toga prevrata. Premda korijeni i jednoga i drugoga sežu u dalju prošlost, Francuska revolucija i napoleonski ratovi bili su katalizator koji je pridonio njihovom oblikovanju u političke pokrete. Liberali su se ujedinili oko vjere u razum, znanost, utilitarizam, prava pojedinca i napredak u različitim područjima života. Rani su se liberali, posebice u Europi, okupljali oko nastojanja da te ideale dosegnu kroz potkopavanje važnosti Crkve i vjere, te starih društvenih tradicija i povlastica. U anglosaksonskom je svijetu klasični liberalizam bio protudržavni, dok su liberali na europskom kontinentu tijekom 19. stoljeća naginjali shvaćanju sekularne države kao važnog pogona prema modernizaciji društva. Konzervativci su, s druge strane, promjene željeli graditi na postojećem povijesnom društvu i njegovim tradicijama, a reforme provoditi oprezno.⁶

Industrijalizam

Sljedeći prevrat koji je utjecao na oblikovanje europskoga političkog krajolika je industrijalizam. To je socioekonomska revolucija proistekla iz ekonomskoga i tehnološkog razvitka Velike Britanije. Industrijalizacija je omogućila masovnu proizvodnju dobara po niskim cijenama. Započela je u Engleskoj 1780-ih godina te se Europom širila postupno nakon napoleonskih ratova. Čitavo je stoljeće prošlo prije njezina konačnog zamaha diljem Staroga kontinenta. Uslijed industrijalizacije nastale su nove društvene skupine (industrijski radnici, poduzetnici, nositelji novih vrsta zanimanja), urbanizacija, problem stambenoga zbrinjavanja, promjena radnog miljea, novi radni odnosi, nezaposlenost, pojava

⁶ Usp. Benedetto CROCE, *Europas historia under 1800-talet*, Stockholm, Natur och Kultur, 1937; Jack LIVELY (ur.), *The Works of Joseph de Maistre*, New York, Schocken Books, 1971; David John MANNING, *Liberalism*, London, J. M. Dent & Sons, 1976; Noel O'SULLIVAN, *Conservatism*, London, J. M. Dent & Sons, 1976; Edmund BURKE, *Reflektioner om den franska revolutionen*, Stockholm, Contra, 1982; Stephen HOLMES, *Benjamin Constant and the Making of Modern Liberalism*, New Haven, Yale University Press, 1984; Russell KIRK, *The Conservative Mind. From Burke to Eliot*, Washington DC: Regnery Publishing, 1985.

novih vrsta organizacijskih oblika itd. Nastali su i novi društveni pokreti poput radničkih, te pokreti za prava glasa, pokreti za trezvenost itd. Politički su se sukobi vodili oko prava vlasništva, socijalnih problema i carinskih nameta na poljoprivredne proizvode.

Središnje ideološke suprotnosti u Europi iz temelja su se promijenile. S jedne strane, liberali su se i konzervativci približili u obrani građanskog društva izgrađenoga na pravu na privatno vlasništvo. Izazov postojećem stanju došao je od zagovornika uspostave socijalističkog društva utemeljena na kolektivnom vlasništvu. Od njih su nastajali i razvijali se socijalistički pokreti, od kojih su neki imali revolucionarne ciljeve i pristajali uz nasilne metode. Središnja dimenzija političkog sukoba tako je postala ona između građanskih i socijalističkih političkih stranaka. Ta je dimenzija sukoba još uvijek aktualna.

Kršćanski odgovor na nove političke i socioekonomske prilike u nekim je zemljama bio snažan i uspješan, u drugima slab i nedostatan. Širenje je kršćanskoga buđenja među industrijskim radnicima u Velikoj Britaniji djelomice zaslužno za činjenicu da ondje radikalne socijalističke ideje nikad nisu zaživjele. Djelovanje političkih vođa liberalnih i konzervativnih stranaka bilo je prožeto kršćanskom etikom i osobnim kršćanskim angažmanom. Miran društveni razvitak uvelike je omogućen zahvaljujući socijalnim reformama, kompromisima što su ih različite društvene skupine međusobno postizale, te kršćanskoj inicijativi.

No iz šire perspektive gledano, dvojica najvažnijih tvoraca ideja nisu bili Britanci, nego nizozemski neokalvinist Abraham Kuyper i papa Lav XIII. Abraham Kuyper (1837.-1920.) predvodio je pokret vjerskog probuđenja u nizozemskoj Reformiranoj crkvi, ali je bio i teolog i filozof zainteresiran i uključen u društvena i politička zbivanja.⁷ Svoje je sljedbenike poveo u izgradnju nove neovisne crkve, a s vremenom i u osnutak političke stranke, te pokreta za kršćanske škole, sindikata i sveučilišta. Početkom 20. stoljeća Kuyper je obnašao dužnost nizozemskog premijera, nakon što je skupa s Katoličkom strankom Nizozemske uspio formirati vladu. Kuyperove su ideje utjecale na europsku kršćansku demokraciju te na američki kršćanski politički aktivizam. Kuyperova je politička vizija poglavito bila teološki motivirana. Prema njegovu viđenju, čitav se ljudski život živi pred Bogom: svaka sfera čovjekova života obilježena je, ili bi trebala biti obilježena, poretkom kakav je Bog za nju odredio unutar svega što je stvorio. Svaka je ta sfera važna – a to su, primjerice, obitelj, Crkva, država, ekonomija ili obrazovanje – i ne treba se nametati drugim sferama, a pred Božjim licem različite sfere nisu posložene hijerarhijski. Politički koncept koji je nastao iz takva razmišljanja nazivamo »suverenost sfera«. Uloga države u njemu poglavito se percipira negativno, između ostaloga zato što je država nastala nakon čovjekova pada u grijeh. Država i Crkva stoga trebaju biti raz-

⁷ Usp. James BRATT (ur.), *Abraham Kuyper. A Centennial Reader*, Grand Rapids, Eerdmans, 1998.

dvojene. Država nema prava ni nad obrazovanjem djece: njihovo je obrazovanje roditeljska odgovornost. Obitelj je stvorena prije države pa pred državom ima prvenstvo. Državni utjecaj na obrazovanje, na obitelji kao i na socijalna i ekonomska pitanja treba se ograničiti koliko je najviše moguće. Zbog takvih je nazora Kuyperova politička ideologija bila izrazito protusocijalistička, a stranka koju je predvodio zvala se Proturevolucionarna stranka. Istodobno, Kuyper je ravnopravnost u kršćanskoj misli prepoznavao kao temelj demokracije, te je podržavao osnivanje sindikalnih pokreta i njihovo pravo da utječu na poboljšanje uvjeta rada.

Papa Lav XIII. (1810.-1903.) objavio je 1892. encikliku *Rerum novarum*, koja je sadržavala program modernizacije katoličke socijalne etike. Lav XIII. tvrdi da radnici, kao ljudska bića stvorena na Božju sliku, imaju pravo na pravednu plaću i pristojan životni standard. Pravedna je plaća ona koja je dostatna za ispunjenje temeljnih potreba radnika i njegovih obitelji. Dugoročno gledano, *Rerum novarum* je i prekretnicu i početak: Rimokatolička je crkva tada po prvi put iskazala poticaj na socijalni i politički angažman, što će u sljedećem stoljeću snažno odjeknuti u mnogim državama s katoličkom većinom.

Komunizam

Treći veliki prevrat koji je utjecao na politički krajolik Europe jest komunizam. Ideološki potaknut državni udar koji se zbio u Rusiji u jesen 1917. doveo je do podjele radničkih pokreta u Europi, ali i drugdje u svijetu, na demokratske s jedne, te revolucionarne falange čiji je cilj bila uspostava diktature, s druge strane. Komunističko osvajanje vlasti u Rusiji izravno je dovelo do ruskih napadačkih ratova čiji je cilj bio širenje revolucije, te pokušaja provođenja komunističkih revolucija u više europskih država. Uspostavljena je Komunistička internacionala radi promicanja revolucije diljem svijeta. Iste godine kada je u Rusiji izbila revolucija, SAD se uključio u Prvi svjetski rat. Razlog za uključivanje bilo je širenje demokracije, slobodne trgovine i mira u svijetu, sve pod motom *Make the world safe for democracy*. Uz podršku SAD-a, Velika Britanija i Francuska su iz rata s Njemačkom i Habsburškom Monarhijom izašle kao pobjednice. Ishod sklapanja mira bio je osnaživanje kako demokracije tako i nacionalizma u Europi, a nastalo je i više novih nacionalnih država.

Vrijeme između dva svjetska rata, te vrijeme neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, bilo je obilježeno novim političkim ocrtavanjem bojišnice između pristaša komunizma i demokratskih političkih stranaka. U nekim je državama polako došlo do vrijednosnog zajedništva između socijaldemokrata, liberala i konzervativaca. Istodobno su nastale i fašističke, te nacističke rasiističke stranke koje su, slično kao i komunisti, zagovarali uvođenje diktature i suzbijanje slobode misli. Suprotstavljenost između diktature i demokracije dominirala je europskom politikom od 1917. pa sve do 1989. godine. Osnažili

su je uključivanje SAD-a u europska zbivanja tijekom Drugoga svjetskog rata i poslije, te komunistička okupacija istočne Europe (1945.-1989.).

Pobjeda demokracije, ali i kriza u vrijeme između dvaju svjetskih ratoav, doveli su do nastanka nove kršćanske političke misli. Njezinu je razvoju pridonijela katolička duhovna obnova nastala među francuskim intelektualcima. Među zaslužnima za artikuliranje sustavnoga kršćanskog pogleda na demokraciju su Jacques Maritain (1882.-1973.),⁸ Etienne Gilson (1884.-1978.) i Emanuel Mounier (1905.-1950.). Njihov je cilj bio obrazložiti demokraciju na temelju kršćanske, ali i aristotelijanske, tradicije. Polazišna točka nove kršćanske demokracije bila je shvaćanje čovjeka: pogled na čovjeka kao na tjelesno i duhovno biće sa svojim društvenim i religijskim potrebama. Čovjekova religiozna priroda podrazumijeva nužnost postavljanja granice političkoj vlasti te zaštitu vjerskih sloboda. Demokracija je shvaćena kao oblik vladavine najprikladniji za društvo obilježeno duhovnom slobodom i zajedničkom društvenom odgovornošću, u kojemu je politička vlast ograničena. U to su vrijeme osmišljeni pojmovi kao što su čovjekova vrijednost, personalizam i supsidijarnost, a razvila se i argumentacija radi poticanja međunarodne suradnje izgrađene na općeprihvaćenim normama morala.

Godina 1968. i postmoderna revolucija

Koncem 1960-ih u zapadnom su svijetu nastali novi kulturni i ideološki pravci. Razdoblje od 1970. na dalje naziva se postmodernim, a obilježja su mu novonastale vrijednosti i alternativni stilovi života. Kulturološke promjene postmodernizma još su uvijek prisutne i prožimaju velik dio kulturnog života, te društvenih i političkih odnosa u Europi. Europu i SAD tijekom 1960-ih zahvatile su sasvim nove političke prilike. Proces dekolonizacije Europu je prisilio da se zaozbiljno odrekne imperijalizma i ideje kulturne nadmoći nad ostatkom svijeta. Nekadašnje su kolonije kroz književnost, film i glazbu prikazivane sućutno i blagonaklono, a europski stavovi prema stranim kulturama ozbiljno su stavljeni u pitanje. U Americi su 1950-ih nastali pokreti za građanska prava čiji su aktivisti zahtijevali izjednačavanje crnačkih prava s bjelačkima. Goleme uspjehe ti su pokreti polučili 1960-ih, a u kontekstu tih zbivanja američka je vojna intervencija u Vijetnamu izgubila legitimitet.

U Zapadnoj Europi i u SAD-u tradicionalna su politička poimanja i kulturni obrasci dovedeni u pitanje. Kulturološke promjene zahvatile su mladež i studente i uzrokovale nastanak novih stavova prema drogama, spolnosti i suživotu. Kontracepcijska sredstva, liberalizacija zakona o pobačaju, izvanbračno partnerstvo, pornografija, homoseksualnost i slično pridonijeli su snažnom potkopavanju tradicionalnoga kršćanskog pogleda na obitelj i brak. Rekordan

⁸ Usp. Jacques MARITAIN, *Man and the State*, Chicago, Chicago University Press, 1951.

ekonomski rast od druge polovice 1940-ih do 1970-ih stvorio je novo potrošačko društvo, ali i povećao onečišćenje okoliša.

Zbog svega toga ispolitizirani su moralnost obiteljske zajednice, kao i pitanja okoliša i odnosa između zapadnog svijeta i novonastalih afričkih i azijskih država. Nastali su novi politički sukobi i novi društveni pokreti, kao što su radikalni pokreti za prava žena, studentska ljevica ili pokreti za zaštitu okoliša, a potom i nove političke stranake. Razvile su se dvije nove političke ideologije: feminizam i ekologizam. Koncem 1970-ih i početkom 1980-ih ti su se društveni pokreti u nekim slučajevima preobrazili u političke stranke, pa su tako iz pokreta za zaštitu okoliša nastale stranke zelenih. Feminizam se pak većim dijelom stopio s političkim programom već afirmiranih stranaka.

Što je bio kršćanski odgovor na te nove procese? Na političkoj i društvenoj pozornici ubrzo su se pojavili kršćanski pučki pokreti i u Europi i u Americi. No oni su u SAD-u bili i snažniji i utjecajniji nego u Europi. Poput radikalnih pokreta, i oni su se organizirali kao pokreti za oblikovanje javnog mnijenja, kao lobističke skupine, pa čak i kao političke stranke ili frakcije unutar već postojećih stranaka. Cilj im je bio obraniti kršćanski pogled na obitelj i život. Poznatiji primjeri takvih skupina u Americi su *Moral Majority*, *Focus on the Family* i *Christian Coalition*. Pokreti čiji je cilj bio suprotstavljanje liberalnim zakonima o pobačaju udružili su se u organizacije *Human Life International* i *Right to Life International*. U Skandinaviji su pučki pokreti prerasli u kršćanske političke stranke *Kristen Demokratisk Samling* u Švedskoj, *Kristelig Folkeparti* u Danskoj i *Kristliga Förbundet* u Finskoj.

Pape su u Europi ponovno imale važnu ulogu u oblikovanju kršćanske socijalne etike u aktualnim pitanjima, čime su značajno pridonijele kršćanskoj političkoj misli i angažmanu. Od područja njihova djelovanja valja spomenuti obranu ljudskog života kao dara Božjeg, promicanje tradicionalnog kršćanskog pogleda na brak i obitelj, te odbacivanje pobačaja, eutanazije i homoseksualnog braka.

Pape su se uključile i u suzbijanje siromaštva. Tako je nastao *Option for the Poor*, načelo koje znači da bi sve političke odluke trebale uključivati i nastojanja da se poboljšaju životni uvjeti onih koji su u društvu najranjiviji. To je načelo utjecalo na političke programe i odluke, poglavito među kršćansko-demokratskim strankama diljem svijeta. Od 1970-ih u Zapadnoj Europi čak postoji i teološki potaknut aktivizam za zaštitu okoliša, koji polazi od kršćanskoga vjerskog načela čovjekove odgovornosti pred Bogom da upravlja svime stvorenim. Budući da su pitanja zaštite okoliša sve više postajala središnjim dijelom političke debate, tradicionalne su protestantske crkve, ali i Katolička i Pravoslavna crkva, to pitanje stavile na dnevni red u razgovorima s vladama i političkim predstavnicima. No danas je još teško reći kolik je bio politički utjecaj njihovih nastojanja u tom području.

Suvremene europske prilike donose nove složene izazove u političkim i društvenim pitanjima. Ovo nije mjesto za njihov opis i raspravu o njima. Svrha pisanja ovoga članka bila je ukazati na postojanje snažnoga kršćanskoga političkog i društvenog aktivizma koji se opetovano pojavljivao i koji je važan čimbenik u europskim političkim procesima u posljednja dva stoljeća. Kršćanska teologija i kršćanska socijalna etika imaju političke poruke i posljedice, te se mogu kreativno i promišljeno primijeniti i u novonastalim okolnostima. Upravo je to potrebno danas u Švedskoj, ali i u drugim europskim državama. Tvrdnja da kršćanska vjera i politike ne idu zajedno nema uporišta u povijesti, netočna je i može samo izazivati rezigniranost, izoliranost i zauzimanje političkih stavova neutemeljenih na etici. Kršćanska vjera potiče na socijalnu osjetljivost i brigu za zajednicu, a njezin etički učinak na pojedinca i društvo često je snažan. Kršćanska socijalna etika može potaknuti razne oblike zauzimanja u različitim političkim pitanjima, no ona je istodobno i izvanjski okvir koji jamči dugoročno usmjeravanje politike sukladno načelima kršćanske vjere.